

'אִין־טוֹב בְּאָדָם שְׂיֵאכֹל וְשָׂתָה וְהִרְאָה אֶת־נַפְשׁוֹ טוֹב בְּעַמְלוֹ'

ההתמקדות בחיי החומר ומיצויים בספר קהלת –
על פי הפירוש המיוחס לרשב"ם

נאוה כהן

מהשוואתו של ספר קהלת לשאר ספרי המקרא ניכר ייחודו בתכניו וברעיונותיו. נושאו, שאלותיו, תשובותיו ומקורות הדעת שלו שונים משאר הספרים, גם מספרי החכמה שאליהם ניתן לשייכו.¹ תמונת העולם שלו, הכוללת את היחס לאל ולעבודתו, היחס לחברה ולמשפחה, וכן יחסו לטבע, שונים בתכלית מהשקפת העולם המקראית המקובלת. בתמונת העולם של ספר קהלת שולט הצבע האפור, בלשונו של קהלת – "הבל". לצבע האפור נוספות נקודות בגווני השחור הקודר, בלשונו של קהלת – "רע", "רעה", "רעה חולה", אך גם נקודות אור יש בתמונה, בלשונו של קהלת – "טוב". בחינה של "נקודות האור" שבתמונה מעלה שחלק מנקודות האור המוגדרות כ"טוב" מקומן דווקא בתחום חיי החומר. במסגרת דיונונו זה נתמקד בדרך פרשנותו הייחודית של הפירוש המיוחס לרשב"ם² עם קבוצת אמירות המוגדרות כ"טוב", אמירות שבהן ממליץ קהלת לאדם להתמקד בחיי החומר ולמצות אותם.

* מאמר זה הוא חלק מעבודה מחקרית מפורטת שנכתבה על ידי בהנחייתו של ד"ר מרדכי סבתו. העבודה עוסקת בנייתו רעיוני וספרותי של ספר קהלת על פי הפירוש המיוחס לרשב"ם.

- 1 ראה מ"צ סגל, מבוא המקרא ג, ירושלים תשי"ב עמ' 713–714.
- 2 הפירוש לקהלת המיוחס לרשב"ם, פורסם לראשונה על ידי אהרון ילינק בשנת תרט"ו (1855) במסגרת פרסומם של הפירושים לחמש מגילות המצויים בכתב יד האמבורג 32. (ילינק א' (מהדיר), פירוש על איכה, רות, ואסתר, ליפציג תרט"ו). בשנת תשמ"ה הוציאו לאור ש' יפת ור"ב סולטרס את הפירוש במהדורה מדעית ראה יפת ש', סולטרס ר.ב, פירוש רבי שמואל בן מאיר (רשב"ם) לקהלת, ירושלים תשמ"ה. בשאלת הזיהוי של מחבר הפירוש עוסקים חלק ניכר ממחקריה של ש' יפת וכן כתבים אחדים של חוקרים אחרים. (ראה: דוקעס י.ל, 'ציונים מפירוש על איוב ממחבר

האמירה הראשונה מופיעה כבר בראשית הספר בפרק ב בפסוק כד: 'אין טוב באדם ש'יאכל ושתה והרָאָה אֶת־נַפְשׁוֹ טוֹב בְּעַמְלוֹ גַם־זֶה רָאִיתִי אָנִי כִּי מִיַּד הָאֱלֹהִים הִיא'. לאורך הספר שזורות ארבע המלצות נוספות ברוח דומה:

יְדַעְתִּי כִּי אֵין טוֹב בָּם כִּי אִם־לְשִׁמוּחַ וְלַעֲשׂוֹת טוֹב בְּחַיָּיו: וְגַם כָּל־הָאָדָם שְׂיֵאכֹל וְשֵׁתָה וְרָאָה טוֹב בְּכָל־עַמְלוֹ מִתַּת אֱלֹהִים הִיא: יְדַעְתִּי כִּי כָל־אָשֶׁר יַעֲשֶׂה הָאֱלֹהִים הוּא יִהְיֶה לְעוֹלָם עָלָיו אֵין לְהוֹסִיף וּמִמֶּנּוּ אֵין לְגָרֹעַ וְהָאֱלֹהִים עָשָׂה שְׂיִרְאוּ מִלְּפָנָיו (קהלת ג יב-ג);
וְרָאִיתִי כִּי אֵין טוֹב מֵאָשֶׁר יִשְׂמַח הָאָדָם בְּמַעֲשָׂיו כִּי־הוּא חָלְקוֹ כִּי מִי בִּיָּאֲנוּ לְרָאוֹת בְּמָה שְׂיִהְיֶה אַחֲרָיו (ג כב);
הִנֵּה אֲשֶׁר־רָאִיתִי אָנִי טוֹב אֲשֶׁר־יָפָה לְאָכֹל־וְלִשְׁתּוֹת וְלִרְאוֹת טוֹבָה בְּכָל־עַמְלוֹ שְׂיַעֲמַל תַּחַת־הַשֶּׁמֶשׁ מִסֶּפֶר יָמָי־ (ח'ו) [ח'י'ו] אֲשֶׁר־נָתַן־לוֹ הָאֱלֹהִים כִּי־הוּא חָלְקוֹ: גַּם כָּל־הָאָדָם אֲשֶׁר נָתַן־לוֹ הָאֱלֹהִים עֶשֶׂר וּנְכָסִים וְהִשְׁלִיטוֹ לְאָכַל מִמֶּנּוּ וְלִשְׂאֹת אֶת־חָלְקוֹ וְלִשְׂמַח בְּעַמְלוֹ זֶה מִתַּת אֱלֹהִים הִיא (קהלת ה יז-ח)
וְשִׁבַּחְתִּי אָנִי אֶת־הַשֶּׁמֶחָה אֲשֶׁר אֵין־טוֹב לְאָדָם תַּחַת הַשֶּׁמֶשׁ כִּי אִם־לְאָכַל וְלִשְׁתּוֹת וְהוּא יִלְוֶנוּ בְּעַמְלוֹ יָמָי חַיָּו אֲשֶׁר־נָתַן־לוֹ הָאֱלֹהִים תַּחַת הַשֶּׁמֶשׁ (קהלת ח טו).

העיון בפסוקים הכוללים את ההמלצה הזאת מראה שמקור העצה במסקנה יסודית, עקרונית ועקיבה שהסיק קהלת. כמעט בכל אזכור נכללים אותם המרכיבים של האכילה, השתייה, והשמחה בעמל.³ המלצות אלו הסבו אי-נחת לפרשנים רבים

קדמון לא נודע שם מחברו, ציון ב' 1842-1843, עמ' 100-105; ילינק א' (מהדיר), פירוש על קהלת ושיר השירים לרבינו שמואל בן מאיר ז"ל, ליפציג תרט"ו עמ' viii Rosin D, R. Samuel ben Meir als Schriffterklärer, Breslau, 1880, pp. 19-20. פירוש הרשב"ם על מגילת קהלת, תרביץ מד, א-ד יחזקאל ותרי עשר, ורשה תרע"ג עמ' xl; יפת ש', 'פירוש הרשב"ם על מגילת קהלת', תרביץ מז, א-ד (תשל"ה), 72-94; יפת ש', 'פירוש הרשב"ם על מגילת קהלת', תרביץ מז, (תשל"ח), עמ' 243-246; גרוסמן א', 'הפירוש למגילת קהלת המיוחס לרשב"ם', תרביץ מ"ה (תשל"ו), 336-340; גרוסמן א', 'עוד על פירוש הרשב"ם לקהלת', תרביץ מח (תשל"ט), עמ' 172. החוקרים חלוקים בדבר ייחוסו של הפירוש לרשב"ם, אך מוסכם על כולם שמדובר בפירוש בעל ערך, אחיד מבחינה צורנית, ספרותית ורעיונית שגם אם לא נכתב על ידי הרשב"ם עצמו, אפשר לזהות כי יצא מבית מדרשו.

3 אל סדרת המלצות אלו, שניסוחן כמעט זהה, ניתן להוסיף עוד שני מקומות שבהם ממליץ קהלת על דברים דומים אף כי לא באותה לשון. בפרק ט' בפסוקים ז-י ובפרק יא פסוק ט. בשני המקומות הללו המלצותיו של קהלת להתמקד בחיי החומר מנוסחות באופן שונה. נפתח את הדיון במדרש

שתמהו כיצד ייתכן שה'טוב' שקהלת ממליץ עליו הוא טוב גשמי כל-כך, קיומי ונהנתני. היחס למציאות החיים בעולם הזה כמציאות טובה בעלת ערך, אינה פשוטה לפרשן המסורתי. הדגשת ערכם של חיי החומר יכולה להיות מכשול להתנהגות דתית ראויה. התפיסה המקובלת היא שהחומר מושך את האדם למחוזות אשר הרוח לכאורה אינה יכולה לשהות בהם. תפיסה זו באה לידי ביטוי במדרש על הפסוק 'שִׁמַח בְּחֹר בְּיִלְדוּתְךָ וּיְטִיבְךָ לְבָבְךָ בְּיָמֵי בְחֹרוּתְךָ וְהִלֵּךְ בְּדַרְכֵי לְבָבְךָ וּבְמַרְאֵי עֵינֶיךָ וְדַע כִּי עַל־כָּל־אֵלֶּה יְבִיאֲךָ הָאֱלֹהִים בְּמִשְׁפָּט' (קהלת יא ט):

א"ר שמואל בר' יצחק בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת ע"י שמצאו בו דברים שמטין לצד מינות אמרו כל חכמתו של שלמה כך שאמר שמח בחור בילדותך ויטיבך לבך בימי בחורותיך והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך ומשה אמר (במדבר ט"ו) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם ושלמה אמר והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך הותרה הרצועה לית דין ולית דיין כיון שאמר ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט אמרו יפה אמר שלמה (קהלת רבה פרשה א' [ג].⁴)

לדעת ר' שמואל בר' יצחק, ההמלצה 'שִׁמַח בְּחֹר בְּיִלְדוּתְךָ וּיְטִיבְךָ לְבָבְךָ בְּיָמֵי בְחֹרוּתְךָ וְהִלֵּךְ בְּדַרְכֵי לְבָבְךָ וּבְמַרְאֵי עֵינֶיךָ וְדַע כִּי עַל־כָּל־אֵלֶּה יְבִיאֲךָ הָאֱלֹהִים בְּמִשְׁפָּט' (קהלת יא, ט). עומדת בסתירה מוחלטת לדברי התורה 'ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם' (במדבר טו, לט). הפסוק המצוטט במדרש, המובא מספר דברים כנימוק למצוות ציצית, מבהיר את הסחף היכול להיווצר כתוצאה מהימשכות אחרי חיי החומר 'וְעִשִּׂיתֶם אִתְּם וְלֹא תִתְּוֹרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם אֲשֶׁר אַתֶּם זֹנִים אַחֲרֵיהֶם' (במדבר טו, לט). ההנאות הקיימות בעולם עלולות למשוך את האדם ולהטות אותו מקיום מצוות, שתכליתן להביא את האדם לקדושה. הציצית מזכירה לאדם את תכליתו 'לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וְעִשִּׂיתֶם אֶת כָּל מִצְוֹתַי וְהִיִּיתֶם קְדוֹשִׁים לְאֱלֹהֵיכֶם' (במדבר טו, מ). אמירת קהלת הממליצה לאדם לשמוח בחייו עלי אדמות ולפעול על פי נטיות לבו ומראי עיניו יוצרת קרקע נוחה למרדף רב תהפוכות אחרי ריגושים.

המתייחס להמלצה המופיעה בפרק י"א פס' ט על אף שבהמשך הדיון נתייחס לסדרת ההמלצות שהוזכרה בגוף המאמר.

4 מדרש מקביל ובו תוספת מסוימת, מופיע בקהלת רבה פרשה יא. מדרש דומה בשינויים קלים בא גם במדרש רבה ויקרא פרשה כח א.

אם לפי דברי קהלת מומלץ לאדם למצות את מגוון ההנאות שחיי החומר מציעים, מה יוכל לאזן אותו ולסייע בידו להגביל את הנאותיו על מנת להגיע לקדושה? הפתרון שמציע ר' שמואל בר' יצחק, מבוסס על העובדה שהספר מבטא מסרים שונים ואף סותרים, המובאים לעתים אף באותו פסוק עצמו. "חולשתו" זו של הספר 'שדבריו סותרים זה את זה' עומדת לזכותו. אי אפשר לטעון כלפי קהלת שדבריו הם דברי מינות – דברים המעודדים מרדף אחרי ריגושים, משום שיש בהם גם מסרים "תואמי מקרא" – מסרים המכוונים את האדם לייעודו הרוחני. המסר 'על כל אלה יביאך אלוהים במשפט' (יא, ז) הוא מסר "תואם מקרא" ולכן, חלקו השני של הפסוק מחייב לדעת ר' שמואל לפרש אחרת את חלקו הראשון. ר' שמואל בר' יצחק אינו מצביע על הדרך הרעיונית שבה ניתן לשלב את שני חלקי הפסוק אך פרשנים בכל הדורות ניסו ליישב את הקושי.

הפירוש לקהלת המיוחס לרשב"ם, מציע פירוש מפתיע ומקורי לאמירות אלו. כמו כל הפרשנות המסורתית, גם הפירוש המיוחס לרשב"ם מנסה להבין את מסריו של הספר ולשלבם בהשקפות עולם מקראיות ומסורתיות, אך דרכו שלו שונה ומיוחדת. הפירוש המיוחס לרשב"ם מנסה לחשוף את מבנה הספר, את הגיונו הפנימי ואת המסר המשתמע ממנו, ומתוך כך הוא עובר לעיסוק בפירושו של הפסוקים הבודדים. נראה שלפני בעל הפירוש ניצב אתגר – להראות שהכתוב כפשוטו הוא רב משמעות, והבנת עומקו של הפשט משתלבת עם השקפות העולם המסורתיות. כדי שיוברר ייחודו זה של הפירוש המיוחס לרשב"ם, אציג בקצרה את דרך פרשנותם של רש"י ואבן עזרא לאמירותיו של קהלת הממליצות לאדם להתמקד בחיי החומר ולמצות אותם, ועל רקע פירושיהם אדגים את ייחודו של הפירוש.

דרכם של רש"י ואבן עזרא בהבנת המלצותיו של קהלת להתמקדות בחיי החומר

כבר בהופעה הראשונה של המלצת קהלת להתמקד בחיי החומר, מגדיר רש"י את הטון שבו יש לקרוא אותה ובכך מפקיע אותה ממשמעותה מן הפשט שלה 'אין טוב באדם. בתמיהה' (רש"י לקהלת ב, כד). מלבד זאת הוא מעניק למילים שבפשט ערך מוסרי רוחני שהוא העיקר: 'כלום' יתן לבו לעשות משפט וצדקה עם המאכל והמשתה וכן נאמר ליהויקים "אביך הלא אכל ושתה ועשה משפט וצדק" אז טוב לו" (ירמיהו כב, טו) (רש"י לקהלת ב, כג). בשאר הופעותיה של ההמלצה בדבר ה"טוב" הגשמי, ממשיך רש"י באותה שיטה. בפירושו הוא מוסיף ערכים רוחניים

שאינם מוזכרים בכתוב, ובראשם העיסוק בתורה (רש"י ל-ג, יב; ה, טז; ה, יח; ח, טו).⁵ אפשר לראות כיצד הופך רש"י את המסר המובע בהמלצותיו של קהלת. את ההמלצות הקוראות לאדם ליהנות מה"טוב" הגשמי ולמצות אותו, המלצות הקוראות תיגר על ערכים מקובלים, הופך רש"י לשאלות – תמיהות רטוריות שהתשובות הברורות הניתנות להם הופכות אותן להנחיות תורניות ומוסריות המשתלבות היטב בתפישת עולם דתית.

גישה דומה אך שיטה שונה נמצא בדבריו של האבן עזרא. האבן עזרא אינו יכול לקבל את המלצות קהלת כפשוטן; הן עומדות בסתירה מפורשת לאמירתו של אבן עזרא עצמו ש'המתעסק באכילה ובשתייה לא יחכם לעולם' (ז, ג) (אמירה זו היא ביטוי לתפיסתו הפילוסופית הכללית שאותה הוא מציג בפירושו). לפיכך לדעת האבן עזרא, כשקהלת ממליץ על אכילה, שתייה ושמחה בשלוש הפעמים הראשונות הוא מדבר אל העמלים, אל אנשי המעשה, המשעבדים את עצמם לרדיפה אחרי נכסים חומריים.⁶ לאנשים אלו בלבד פונה קהלת בהמלצה להשתחרר מן הרדיפה התמידית אחרי נכסים חומריים, להשלים עם גורלם ולשמוח בחלקם. את שתי ההופעות הנוספות של ההמלצות ליהנות מחיי החומר אין אבן עזרא מפרש באותו אופן. הוא רואה אותן בהקשר הכללי של הפסוקים שבהם הן מופיעות. לדעתו, בשתי הפעמים הן מועלות כאפשרות ונדחות על הסף. הא"ע אינו מוכן לקבל את המלצת 'אין טוב באדם' כאמירה עקרונית. בשלוש הפעמים הראשונות הוא מפנה את העצה לעמל (למרות שבכתוב נאמר 'אדם' ולא עמל), ובשתי הפעמים הנוספות היא מוצגת כאפשרות המועלית ונדחית על הסף.⁷

5 רק בפירושו לקהלת ח, טו פירש רש"י את העצה על פי פשוטה. אך גם בהופעה זו פונה רש"י לדרש 'לאכול ולשתות ממה שחננו הק' ולשמוח בחלקו. ומדרש אגדה כל אכילה ושתיה שבקהלת אינה אלא תלמ' תור' כעניין שנ' "לכו שברו ואכולו וגו'" (ישעיהו נה, א) (רש"י לקהלת ח, טו).

6 את הפסוק הראשון הוא קורא כמו רש"י, בתמיהה: 'אין טוב. טוב לא מצא זה העמל בכל יגיעתו חוץ מן המאכל והמשתה' (אבן עזרא ב, כד). גם בפירוש לפסוק ג, יב הוא חוזר על אותו הרעיון. בפירושו למסקנה המופיעה בקהלת ג, כב הוא אף רדיקלי יותר ומתוך ההקשר שבו מופיעה המסקנה הוא מפרשה: 'וראיני. כי אלה החושבים שהם כמו הבהמות אין טוב להם מאשר ישמחו בחייהם' (אבן עזרא ג, כב).

7 גם פרשני פשט מאוחרים יותר מתקשים בהסברת פסוקים אלה. ספורנו בהקדמתו לספר קהלת כותב שפירושו הוא 'ביאור נכון בענין ספר קהלת אשר בו לפי הנראה בתחילת העיון דברים סותרים זה את זה, וקצתם כמו עצה נבערה בוערה כאש רשעה, לאחוז בסכלות תענוגות בני אדם בעפר יסודם אשר לא כתורתנו עד שבקשו ראשי עם לגנוז להרים מכשול מדרך עמנו'. הספורנו מכניס לפירוש הספר מרכיבים פילוסופיים בעקבות אריסטו, אפלטון והרמב"ם, הוא סבור כי שלמות האדם

דרכו של הפירוש בהבנת המלצותיו של קהלת להתמקדות בחיי החומר

על רקע פרשנותם של רש"י ואבן עזרא, המתקשים לקבל את ההמלצות כפשוטן, בולטת דרכו של הפירוש המיוחס לרשב"ם. בניגוד לרש"י ולאבן עזרא, הפירוש רואה בהמלצות החומריות המלצות פשוטות, כוללות ונכונות לכל אדם, שאין צורך להוסיף להן תנאים או מגבלות. כפי שראינו לעיל, המלצתו זו של קהלת להתמקד ב'טוב' המצוי בחיי החומר ובהנאה ממנו, חוזרת בספר עוד ארבע פעמים. ואכן, בכל פעם שהמלצה – מסקנה זו מופיעה, הפירוש המיוחס לרשב"ם מתעכב, מוסיף לה את המרכיבים החסרים הלקוחים מהופעותיה האחרות, ומבליט את רוח הדברים המשתמעת מהקשרה.

על פרק ב, פסוק כד אומר הפירוש המיוחס לרשב"ם:

אִין־טוֹב שְׂיֵאכֹל. אִין דבר טוֹב בעִיסְקֵי האדם אלא שְׂיֵאכֹל וְשָׁתָה
להראות לעצמו טובה בעמל ממנו אשר טרח בו. כי מן השמים הוא
דבר זה שאין בו הבל.

את פרק ג פסוק כב הוא מפרש:

וראיתי. חיפשתי בכל צדדין וראיתי שהרי אין טוב לאדם יותר מדבר
זה אשר ישמח האדם במעשיו לאכול ולשתות ולשמוח בחלקו. כי
זו היא מנה טובה לעצמו בעודנו חי. שהרי מי יביאנו בעולם לאחר
מיתתו לדעת ולראות בבנו שיהיה אחריו שיירש נכסיו אם יתקיימו
בידו. כי שמא בנו יהיה סכל. ולא יתקיימו נכסיו בידו. ועל כן טוב
לו לאדם לאכול ולשתות ולשמוח בחייו.

מורכבת משני ממדים: מ"המושכלות" שהן השלמות השכלית העיונית ומ"המידות" שהן החלק המעשי. על בסיס השיטה הפילוסופית באה הנחיה להסתפק במועט: ההסתפקות במועט מביאה את האדם לשתיה השלמויות. 'ושבחתי אני את השמחה. שישמח האדם בחלקו אשר ישיג מן הדברים הזמניים את ההכרחי המספיק לו. והוא ילוננו. כי בו ישיג את השלמות המכוון בעיון ובמעשה ולא יאבד זמנו להשיג מותרות' (ספורנו לקהלת ח, טו). גם מ. זר כבוד (ראה זר כבוד מ', קהלת, דעת מקרא, ירושלים תשל"ג) מתקשה בקבלת פסוקים אלה את הפסוק המופיע בפרק ב פסוק כד הוא מפרש 'נראה שזה היה פתגם שגור וקהלת מצטט אותו ואינו מסקנה שלו... זאת הייתה השקפה רווחת הנותנת טעם לעמל הרב שבני אדם עמלים ויגעים בחייהם, אלא שדעתו של קהלת אינה נוחה מהשקפה זו'.

על פרק ה פסוק יז הוא אומר:

הנה אשר ראיתי אני. הנה דבר זה נכון אשר ראיתי שטוב לו לאדם לאכול ולשתות ולראות טובה בעמלו שיהיה שמח בחלקו בעודנו חי (מִסְפָּר יְמֵי־חַיָּיו) מעמלו אשר טרח בו בחייו מאותו ממון שנתן לו הק'. כי הוא חלקו. דבר זה הוא חלקו. ואין לך דבר טוב יותר מזה. וזה שני' למעלה אין טוב באדם שיאכל ושתה וגו' (קהלת ב:כד).

דברים דומים נאמרים על שאר הופעותיה של המלצה זו של קהלת. אך כיצד משלב הפירוש את ההמלצה הזו במסגרת תפישתו הכוללת? כיצד מחזק פירוש פשוט זה את מערכת האידיאות היהודית? הייתכן שהטוב היחיד שקהלת ממליץ עליו הוא טוב גשמי כל-כך, קיומי ונהנתני? הבנה מלאה של דברי הפירוש המיוחס לרשב"ם בנוגע להמלצות אלו מחייבת אותנו לחשוף את הקווים הכלליים של מבנה הספר ואת מסריו. משום שכפי שצינו לעיל העיסוק בפירושים של הפסוקים הבודדים, הוא פועל יוצא של ראיית מבנה הספר ומסריו.

מבנה ספר קהלת על פי הפירוש המיוחס לרשב"ם

הפירוש לקהלת המיוחס לרשב"ם מזהה בספר מסגרת⁸ ושני חלקים מרכזיים שאינם שווים בגודלם. החלק הראשון (א, ג-ב, כו) משמש כתמצית הספר. בחלק זה שואל קהלת את השאלה המרכזית, שממנה מתפתח הדיון בספר – 'מֶה־יִתְרוֹן

8 מסגרת הספר כוללת לדעת הפירוש המיוחס לרשב"ם את שני הפסוקים הראשונים (א א-ב) ואת שבעת הפסוקים האחרונים (יב, ח-יד) שנכתבו על ידי מסדרי הספר ולא על ידי קהלת עצמו. 'שתי מקראות הללו. דברי קהלת. הבל הבלים. לא אמרן קהלת כי אם אותו שסדר הדברים כמות שהן' (א, ב). 'הבל הבלים. עכשיו נשלם הספר. ואותן אשר סדרוהו אמרו מכאן ולהבא. ולומר כל דברי העולם הנוהגין בו הבל הבלים אמר קהלת' (יב, ח). על עניין זה עמד כבר ילינק במבוא למהדורה הראשונה של הפירוש ראה ילינק תשט"ו (לעיל הערה 2). וכן הרחיבה בעניין זה ש' יפת (ראה ש' יפת, תשל"ו לעיל הערה 2 עמ' 75-76 הערה 17, וכן יפת תשמ"ה לעיל הערה 2 עמ' 29, 40). הפירוש מתבסס ככל הנראה בדבריו אלה על דברי התלמוד בבא בתרא טו עא 'רמיה כתב ספרו וספר מלכים וקינות; חזקיה וסיעתו כתבו ישעיה, משלי, שיר השירים וקהלת; אנשי כנסת הגדולה כתבו יחזקאל ושנים עשר, דניאל ומגילת אסתר; עזרא כתב ספרו ויחס של דברי הימים עד לו'. לדעת הפירוש הכתיבה משמעה עריכה היכולה לכלול תוספות מסוימות אם הן נצרכות.

לְאָדָם בְּכָל־עֲמָלוֹ שְׁיַעֲמַל תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ' (א, ג), ועונה עליה אגב תיאור ניסיונותיו. ניסיונותיו של קהלת כוללים בדיקות עיוניות (א, יג-יח), ובדיקות אמפיריות (ב, א-י). רובו של החלק הראשון הוא ביוגרפי. הוא בנוי כמקשה אחת, ויש בו מטרה ברורה והתפתחות מתוכננת. חלקו השני של הספר (פרקים ד-יב) עוסק לפי הפירוש המיוחס לרשב"ם בפיתוח, ליבון והרחבה של נושאים שעלו בחלקו הראשון. הוא מורכב משתי חטיבות עיקריות (ד-ו; ז-ט י) ומשלושה נספחים (ט, יא-יב, ז). מן הפירוש המיוחס לרשב"ם עולה שהגרעין הרעיוני המרכזי שסביבו מלוכדות החטיבות השונות בחלק השני הוא בעצם פיתוח והרחבה של נושאים שנידונו בקצרה כבר בחלק הראשון. הרעיונות העוברים ליבון בחלק השני קשורים לנושאי על, שהופיעו בחטיבה הראשונה המאחדת אותם.⁹ החטיבה הראשונה (פרקים ד-ו) מרחיבה את הנושאים שעלו במהלך הבדיקות האמפיריות שערך קהלת. החטיבה השנייה (פרקים ז-ט, י) מרחיבה את הנושאים שעלו במהלך הבדיקות העיוניות. בין שני החלקים המרכזיים מופיע קטע מעבר – פרק ג' שתוכנו ידון להלן.

עיון במבנה ספר קהלת ובמסריו לפי הפירוש המיוחס לרשב"ם מעלה שלא זו בלבד שאין פירוש זה מתעלם ממשמעותן הפשוטה של המלצותיו אלא של קהלת, אלא הוא מעמיד אותן במקום מרכזי בראייה הספרותית הכוללת של הספר. כפי שציינו לעיל, הספר מתחלק לשני חלקים מרכזיים. חלקו הראשון של הספר מסתיים בפרק ב פסוק כו. מבחינה מבנית פסוקי ההסבר הנלווים להמלצה להתמקד בחיי החומר ולמצות אותם חותמים את חלקו הראשון של ספר קהלת,¹⁰ והדיון על משמעותם הוא הנושא של קטע המעבר בין שני חלקי הספר – פרק ג. כבר בתחילתו של החלק

9 בביאור יש פסוקים מסוימים שהקשרם לא מתבאר. הפסוקים הם: ד, יז-ה, ו; ב, יב; ו, ז; י, כ. ייתכן שעובדה זו מצביעה על חוסר הדוגמטיות של הפירוש. אך יש לבחון כיווני חשיבה נוספים. ניתן אמנם לערער על השערתו ולטעון שהפרשן לא היה מודע למבנה הכולל, ומבנה זה הוא רק מסקנה מזדמנת מפירושו. אני נוטה לחשוב שמכלול הממצאים המובאים בפרק השני של עבודתי המוזכרת לעיל, והידיעה הברורה שהפרשן היה ער למבנה הספרותי של הספר ואף העיר את הערותיו, מאפשרים לייחס לו באופן מודע את ניתוח המבנה שהצגנו.

10 הגישה הרואה את פרקים א ו ב כיחידה רעיונית העומדת בפני עצמה נרמזת גם אצל רש"י, וייתכן שהפירוש מושפע מדבריו. אצל רש"י, ראשה של החטיבה וסופה נקשרים באמצעות רעיון אחיד העוסק בסופם של הרשעים 'שאינן להם מתנת שכר', ואף אם נדמה שיש להם מתנת שכר מתברר שהם אוספים ממון לצורך אחרים. רש"י מביע את הרעיון העולה בפשט הכתובים בפסוק ב, כה בנוגע לגורלו של החוטא האוסף ממון לצורך הצדיק, לפירוש פסוקים קודמים. הפירוש, האמון על דרך הפשט, אינו נוקט גישה פרשנית זו, אך מקבל את התפישה הספרותית הרואה בפסוקים א, ג – ב, כו חטיבה אחת.

הראשון, בפרק א פסוק ג מבהיר הפירוש המיוחס לרשב"ם את חשיבותה של ההמלצה המופיעה בסופו, ואלו דבריו:

מֵה־יִתְרוֹן. כֹּל הַדְּבָרִים הַלְלוּ מוֹסְבִים לַמַּטָּה עַל 'אֵין טוֹב בְּאָדָם
שִׂיאָכֵל וְשִׂתָּה' (ב, כד) לומר כל אילו מעשי האדם הבל הם. ואין טוב
מעשה להנאת האדם רק לשתות ולשמוח בחלקו (א, ג).

בסוף היחידה, בפרק ב פסוק כד חוזר הפירוש ואומר:

אֵין־טוֹב... שִׂיאָכֵל. אֵין דְּבַר טוֹב בְּעִיסְקֵי הָאָדָם אֵלָא שִׂיאָכֵל וְשִׂתָּה
לְהַרְאוֹת לְעַצְמוֹ טוֹבָה בְּעַמֵּל מִמֶּנּוּ אֲשֶׁר טָרַח בּוֹ. כִּי מִן הַשָּׁמַיִם
הוּא דְּבַר זֶה שֶׁאֵין בּוֹ הַבֵּל אֲבָל כֹּל הַדְּבָרִים הַלְלוּ אֲשֶׁר סִפְרֵתִי
לְמַעַלָּה כּוֹלֵן דְּבָרֵי הַבֵּל הֵם (ב, כד).

לדעת הפירוש המיוחס לרשב"ם, כולל החלק הראשון שתי פסקאות עיקריות מנוגדות. הפסקה הראשונה, הארוכה (א, ג-ב, כד) עוסקת בהבלות שבמעשי האדם, הפסקה השנייה, הכוללת שלושה פסוקים בלבד (ב, כד-כו) עוסקת בטוב שבמעשי האדם. הרעיון המרכזי של החטיבה מובן על ידי הצגת הניגוד שבין יחידותיה "הבל" לעומת "טוב".¹¹

דבריו אלו של הפירוש לקהלת המיוחס לרשב"ם תמוהים. גם אם קשה לפרשן

11 נדמה שדבריו של הפירוש מתבססים על התפנית החדה הבאה בפסוק ב, כד. פסוק זה בא לאחר שלושה פסוקים שבהם קהלת מבטא את ייאושו העמוק מן החיים והשנאה שהוא חש כלפיהם. הייאוש ושנאת החיים של קהלת נובעים מן התשובה החד משמעית לשאלת 'מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש' (א, ג). בחיפושיו אחר מענה לשאלה הבסיסית שלו, קהלת עורך ניסיונות שונים. ניסיונותיו של קהלת כוללים בדיקות עיוניות וניסיונות אמפיריים הכרוכים בעשייה ובעמל ואשר מטרתם להביא הנאה. מסקנתו ממכלול ניסיונותיו היא 'הכל הבל', ומכאן סלולה הדרך לייאוש ולשנאת החיים. מתוך הייאוש העמוק, מכריז קהלת באופן מפתיע 'אין־טוב בְּאָדָם שִׂיאָכֵל וְשִׂתָּה וְהִרְאָה אֶת־נַפְשׁוֹ טוֹב בְּעַמְלׇוֹ גַּם־זֶה רְאִיתִי אֲנִי כִּי מִיַּד הָאֱלֹהִים הִיא' (קהלת ב, כד). השאלה המתבקשת היא כיצד ממסקנת המחקר שאין יתרון תחת השמש ומרגש עז של שנאת החיים, קהלת עובר מהפך ומגיע למסקנה המחייבת את המשך החיים וקיומם? ההנגדה הקיימת בין שתי היחידות עולה ממבנה הפסקה. הפירוש ברגישותו הספרותית אינו מטשטש את התפנית שעולה מן הפסוקים אלא מדגיש אותה.

פשט לקבל את דרכו של האבן עזרא הסבור ש'המתעסק באכילה ובשתייה לא יחכם לעולם' (אבן עזרא לקהלת ז, א), הוא יוכל לאמץ את גישתו של רש"י הסבור שאכילה שתייה ושמחה בעמל אינם שליליים אך הם רק בבחינת "טוב" הכרחי המאפשר לאדם להגיע למעלות מוסריות ורוחניות. אך מדוע הוא מעלה את האכילה השתייה והשמחה בעמל למדרגה של "טוב" כל כך משמעותי שעומד בניגוד לכל ההבל שהוזכר בפסוקים הקודמים (א יג – ב כג)?

האמירה שבפרק ב פסוק כד 'אִין־טוֹב בְּאֶדָם שְׂיֵאכֹל וְשָׁתָה וְהִרְאָה אֶת־נַפְשׁוֹ טוֹב בְּעֵמְלוֹ גַּם־זֶה רְאִיתִי אֲנִי כִי מִיֵּד הָאֱלֹהִים הִיא' מוסברת בפרק ב פסוקים כה–כו 'כִּי מִי יֵאכֹל וּמִי יַחֹשׁ חוּץ מִמֶּנִּי: כִּי לְאֶדָם שְׁטוֹב לְפָנָיו נָתַן חֲכָמָה וְדַעַת וְשִׂמְחָה וְלַחוּטָא נָתַן עֵינָן לְאֶסוֹף וְלִכְנוֹס לְתַת לְטוֹב לְפָנָי הָאֱלֹהִים גַּם־זֶה הִבֵּל וְרַעִיּוֹת רִוַח' הפירוש המיוחס לרשב"ם מסביר את הפסוקים כך:

כִּי מִי יֵאכֹל. שהרי מי הוא שראוי לאכול ולמהר לשמוח בעמלי מבלעדי. ועל כן יש לו לאכול ולשתות ולשמוח בטוב בעמלו. כִּי לְאֶדָם שְׁטוֹב לְפָנָיו שהרי לְאֶדָם שהוא טוב לפני הק' כמני נָתַן הַק' מזל לאסוף ממון לצורכו ולהנאתו. ולאדם חוטא נָתַן הַק' עֵינָיו לְאֶסוֹף ממון לצורך אחר שהוא טוב בעיניו. דוגמ' 'כִּין רשע וצדיק ילבש' (איוב כז יז). גַּם־זֶה הִבֵּל. ונמצא שעל החכם טרח בו החוטא ועל כן יש לי לאכל ולשתות ולשמוח בעמלי.

על פי דבריו של הפירוש לקהלת המיוחס לרשב"ם על האדם לאכול ולשתות ולהראות את נפשו טוב בעמלו משתי סיבות שונות. האחת (המופיעה בפרק ב פסוק כה) – האדם העמל ראוי שיהנה מעמלו בבחינת 'מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת'. האחרת (המופיעה בפרק ב פסוק כו) – היכולת ליהנות מן העמל היא מתנת שמים. רק אדם שהתנהגותו ראויה בעיני ה' זוכה ליהנות מעמלו 'שהרי לְאֶדָם שהוא טוב לפני הק' כמני נָתַן הַק' מזל לאסוף ממון לצורכו ולהנאתו' (שם, שם). אדם חוטא יכול אמנם לאסוף ממון אך אינו יכול ליהנות ממנו 'ולאדם חוטא נָתַן הַק' עֵינָיו לְאֶסוֹף ממון לצורך אחר שהוא טוב בעיניו' (שם, שם).

קהלת פנה לעסוק בעמל מתוך כוונה להגיע להנאה, ל"טוב" בחיי האדם 'אֶמְרָתִי אֲנִי בְּלִבִּי לְכָה נָא אֲנַסְכָּה בְּשִׂמְחָה וְרַאָה בְּטוֹב' (ב, א). לאחר שקהלת מסיים את ניסיונותיו ומסיק מהם את המסקנות הנדרשות הוא מגיע לשנאת החיים. מתוך רגש

השנאה הזו מתברר לקהלת למפרע שהנאה אינה מגיעה לאדם משום שהוא מחפש ומתאמץ להשיגה. הנאה ושמחה הן מתנות שמים. יש מי שיזכה להן ויש מי שלא יזכה. הרעיון המרכזי שמפתח הפירוש לקהלת המיוחס לרשב"ם הוא שחוט השערה המבדיל בין מעשי האדם החומרניים המוגדרים כ"הבל" לבין מעשי האדם החומרניים המוגדרים כ"טוב" נעוץ במקורם של מעשים אלו. עיסוק בחומר שהוא פועל יוצא של רצונו ומאמציו של האדם להשיג הנאות מוגדר כהבל, אך הנאות חומריות שהן פועל יוצא של מתת שכר אלוהית על רצונו ומאמציו של האדם להתנהג כרצון האל – מוגדרות כ"טוב". אך עדין קשה מדוע מתנת השכר הגשמית מוגדרת כ"טוב" העומד בניגוד לכל ההבל שהוזכר לפניו? האם זוהי הבשורה הגדולה של ספר קהלת – שעל האדם ליהנות ממתנת השכר הגשמית הניתנת לו על ידי האל?

כדי להבין לעומק את דבריו של הרשב"ם עלינו להרחיב מעט את היריעה ולדון באחד הרעיונות המרכזיים של ספר קהלת – תורת הגמול. נושא הגמול לפי הפירוש המיוחס לרשב"ם הוא אחד הנושאים המרכזיים שמוזכר בקצרה בחלקו הראשון של הספר וזוכה להרחבה ניכרת בחלקו השני.¹² מבחינה רעיונית הפירוש המיוחס לרשב"ם רואה בפסוקים שבהם קהלת ממליץ לאדם להתמקד בחיי החומר דוגמה לאופן פעולתה של מערכת הגמול האלוהי. את ההמלצה שבפרק ב פסוק כד ואת הסיטואציה המתוארת בפרק ב פסוק כו הרשב"ם רואה כ"חקר המקרה" (case study) בתורת הגמול שיתפתח בחלקו השני של הספר.

עקרונות היסוד של מערכת הגמול האלוהית נקבעים לפי הפירוש בשיר העתים המופיע בתחילת פרק ג. שיר העתים (ג, א-ח) בנוי מרשימה קטלוגית של אירועים מנוגדים בחיי האדם אשר להם זמן קבוע מראש. הפסוק הראשון בשיר קובע כלל 'לְכָל זְמַן וְיָת לְכָל חֶפֶץ תַּחַת הַשָּׁמַיִם' (ג א). פרטי הכלל מנויים בגוף השיר. לפי הפירוש המיוחס לרשב"ם, הרשימה הקטלוגית מדגימה עתי רעה ועתי טובה. עתי

12 העובדה שספר קהלת עוסק בתורת הגמול מקובלת על פרשנים רבים. הייחוד של הפירוש המיוחס לרשב"ם הוא בכך שהעיסוק בתורת הגמול כולל הרבה יותר פסוקים ממה שבדרך כלל מקובל. נציין שמאמר זה אינו מתיימר למצות את נושא תורת הגמול בספר קהלת על פי הפירוש המיוחס לרשב"ם. במסגרת דיון זה נתייחס בפירוט רק לפסוקים החותמים את חלקו הראשון של הספר ב, כד-כו ולפסוקים הפותחים את חלקו השני של הספר ג, א-טו העוסקים בהבהרת אופן פעולתה האופטימלי של מערכת הגמול האלוהית. פסוקים נוספים בספר העוסקים בקושי האנושי להתמודד עם יישומה של מערכת הגמול האלוהי במציאות לא ידונו במאמר זה.

הטובה ועתי הרעה הם ביטוי לשכר ולעונש הניתנים לאדם בעקבות מעשיו:¹³

כלל המעשים יש להם זמן. ולכל חפץ אשר תחת השמים יש לו
עת. עתי רעה ועתי טובה לשלם לבריות משכורתם
כפי פועלם. תשלום רע ותשלום טוב. עתים של רעה
ועתים של טובה. ואחר כך מפרט את העתים (ג א).

לפי השקפתו של הפירוש המיוחס לרשב"ם השאלה הרטורית העולה בפרק ג פסוק
ט 'מה יִתְרוֹן הָעוֹשֶׂה בְּאֶשֶׁר הוּא עֹמֵל', אינה שאלה כללית (כמו זו שהופיעה בפרק
א פסוק ג 'מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש'), אלא שאלה שעניינה
חקר המקרה שהופיע בסוף החלק הראשון בספר בפרק ב פסוק כו. הפרשן מפנה את
הלומד בפירוש לפרק ב פסוק כו באמצעות הביטוי "מוסב על":

מה יתרון העושה. מוסב על 'ולחוטא נתן ענין לאסוף'
(קהלת ב כו) לומר אחרי שעתות לטובה ועתים לרעה וגם חוטא
זה עת שהוא אוסף ממון. ועת שהוא יוצא מידו לתת אותו לאדם
שהוא טוב. מה יתרון האוסף באשר הוא עמל וטורח בממון זה
אחרי שהוא יוצא מידו (ג, ט)

בפירושו לפרק ג פסוק ט מבהיר הפרשן שמדובר בעניין עקרוני והמקרה המובא
בפרק ב פסוק כו הוא רק דוגמה לעיקרון. אין לאדם היכולת לשלוט על המציאות,
יש לו יכולת לשלוט על מעשיו ואלו ישפיעו על סוג העתים שיבואו עליו. עתי רעה
– לחוטא, ועתי טובה – לצדיק.

לאחר הבהרת העיקרון שהופיע בתמציתיות בפרק ב פסוק כו ושב ונזכר בפרק ג
פסוק ט ממשיך קהלת, לדעת הפירוש המיוחס לרשב"ם, להסביר בפסוקים הבאים
(ג, י-יא) את חשיבותו של עיקרון השכר והעונש הבא לידי ביטוי בשינויי העתים.

13 ראייה פרשנית זו היא יוצאת דופן. בפסוקים יש אווירה כללית של גורליות קבועה מראש ולא של
השגחה התלויה במעשים. חלוקת שיר העתים לכלל ולפרטים מעידה על הרגישות הספרותית של
הפירוש המיוחס לרשב"ם. בעניין זה הפירוש המיוחס לרשב"ם מקדים פרשנים מודרניים ראה: Fox
M, A Time to Tear Down and a Time to Build Up, a Rereading of Ecclesiastes, Grand Rapids,
Mich.: W.B. Eerdmans, 1999.

הפירוש המיוחס לרשב"ם מציע כיוון ייחודי המשתלב במלואו ברעיון של הפסוקים הקודמים. המילים מתפרשות ברוח מודעות האדם לזמן ולתהפוכותיו (ה'עולם', לפי הפירוש המיוחס לרשב"ם, משמעו זמן): 'גם את הזמן נתן להם הק' בלבם של בני אדם שידעו ויבינו שעתים שהם לטובה ויש עתים לרעה' (ג, יא)

האל נתן בלב האדם את הידיעה שהעתים משתנים. יש עתי טובה ויש עתי רעה. במה חשיבותה של ידיעה זו?

שאם יהיו כל העתים לטובה. או כולם לרעה. לא ישוב האדם בתשובה לפני הק'. לפי שיאמר בלבו. אחרי שמקרה אחד בעולם או הכל לטובה או הכל לרעה. על זה אניח רוע מעשיי. ואיזו הנאה תגיע לי בתשובתי (שם).

החשיבות של ידיעה זו יוצרת את התלות של האדם באל. דרכה חש האדם את תגובות האל למעשיו. שינויי העתים שהם חלק מרכזי ממערכת הגמול האלוהי משקפים לאדם את מצבו הרוחני – דתי. אלמלא המודעות לזמן ולתהפוכותיו לא הייתה לאדם הניעה לחזור בתשובה. אדם לא יניח את רוע מעשיו אם הוא לא יחוש את השלכותיהם ממש. שינויי העתים מסייעים לאדם להתגבר על רוע מעשיו ולהפנות את מאמציו למישורי פעולה נכונים.

בפרק ג פסוקים יב–יג עולה שוב המלצה להתמקד בחיי החומר, וכפי שכבר צוין, בביאורה חוזר הפירוש המיוחס לרשב"ם ומפנה את הלומד להופעתה הראשונה של המסקנה בפרק ב פסוק כד: 'זהו שנאמר "אין טוב באדם שיאכל ושתה"' (ג, יב). הביטוי "מתת אלוהים" מפורש גם הוא בהקשר של זמן: 'מן השמים הוא מתן זה שנתנו לו שעה של מזל לעשות טובה לעצמו' (ג, יג).

מדברי הפירוש המיוחס לרשב"ם עולה שהטוב שקהלת ממליץ עליו, הטוב הגשמי, הוא בעצם "עתי הטובה" הניתנים לאדם מן השמים כתשלום על מעשיו הטובים. כשניתנת לאדם מתנה כזו, עליו לשמוח בה ולנצלה. מימושה של ה"עתי" תלוי באדם עצמו האמור "לעשות טובה לעצמו". בפסוקים שבהם קהלת ממליץ לאדם לאכול ולשתות ולראות טובה בכל עמלו הוא בעצם מייעץ לאדם, על פי פירוש זה, לממש את מתנת השכר שניתנת לו בעתי הטובה וליהנות ממנה.

את פסוקים יד-טו בפרק ג רואה הפירוש המיוחס לרשב"ם כהמשך ישיר לנאמר בפסוקים הקודמים. את המילים 'כל אשר יעשה' הוא מפרש כמסובות דווקא על העתים: 'כי כל אשר יעשה. כל העתים שבידיו של הק'. והאלהים עשה. עתי רעה. ועתי טובה. כדי שיראו מלפניו בני האדם לעשות תשובה' (ג טו).

אי-ידיעת העתים היא דבר חיובי משום שהיא מביאה ליראת האל שמביאה לחזרה בתשובה. חידוש נוסף בפירוש המיוחס לרשב"ם מופיע בפרק ג פסוק טו. על פי הפירוש המיוחס לרשב"ם, בפסוק זה מתברר שעקרונות הגמול האלוהי שהוזכרו בחקר המקרה בפרק ב פסוק כו אינם מקריים אלא נצחיים:

ויאמרו מה שהיה כבר בימים הראשונים שהיו העתים משתנים.
 עכשיו הוא קיים היום הזה אותו מנהג ואותו סדר ומנהג
 שעתיד להיות כבר היה בימים שעברו. שביקש הק' את
 הנרדף ליתן לו ממון זה שטרח בו רודפו (ג, טו).

הפרשן מקשר את המילים 'והאלוהים יבקש את נרדף' לרעיון שבוטא בפרק ב פסוק כו בדרך מעניינת; הוא מסיק שאם יש נרדף יש גם רודף, ומפקיע את הכינוי "רודף" ממובנו הכללי, וממקד אותו בלשון רודף אחרי הממון. לפיכך הפרשן מסביר שהנרדף הוא זה שהממון ניתן לו בחקר המקרה שהופיע בפרק ב פסוק כו.

מכל שאמרנו לעיל ניכר שהפירוש לקהלת המיוחס לרשב"ם רואה בפסוק החותם את החלק הראשון של ספר קהלת רעיון תמציתי בנוגע לאופן פעולתה של מערכת הגמול האלוהית. רעיון זה מובא בצורה של חקר מקרה. קטע המעבר של ספר קהלת – פרק ג' – תפקידו לפי הפירוש המיוחס לרשב"ם לבאר את הרעיון התמציתי ולהרחיבו לכלל עקרונות בתורת הגמול. ואכן, בפרק ג' הפירוש מפתח שני כיוונים פרשניים מקבילים. מחד גיסא הוא מקשר את פסוקים ט, יב-יג, טו בפרק ג לחקר מקרה שהופיע בפרק ב פסוקים כג-כו. ומאידך גיסא הוא עומד על העקרונות הכללים שבבסיס המקרה הספציפי בפסוקים א-ח, י-יא, יד שבפרק ג.

הרעיון השב ועולה בפירוש הפסוקים שנידונו מבהיר שעל האדם להשקיע את עיקר מאמציו במישורים הרוחניים משום שהם משפיעים לא רק על ה"טוב" הרוחני אלא

גם על הטוב הגשמי.¹⁴ הניסיון להשיג "טוב" גשמי ברדיפה אחריו היא "הבל", משום שאין לאדם שום יכולת להשפיע במישרין על המערכת הגשמית ועל עתי הטובה. גם אם אדם עושה מאמץ ניכר, ועמל להשיג ממון והנאה, במידה והתנהגותו לא ראויה לפני ה' הוא לא יוכל ליהנות מעמלו.¹⁵ לפי הפירוש המיוחס לרשב"ם ספר קהלת מכוון את האדם לשמוח וליהנות בעתות הטובה. בשעה שאדם זוכה למתת אלוהים, הוא זכאי לה, מותר לו ליהנות ממנה, וזו אף חובתו. להשקפתו, אין בכך שום קושי רעיוני; זאת משום שההתמקדות בחיי החומר אינה פועל יוצא של רדיפה אחרי ריגושים הנובעת ממניעים אגואיסטיים של נהנתנות אלא פועל יוצא של מאמץ בתחום חיי הרוח שנושא גם פירות בתחום חיי החומר. הפירוש המיוחס לרשב"ם אינו משנה את משמעות הפסוקים המורים לאדם למצות את חיי החומר ואינו דוחה את ההנאות הגלומות בהם. הוא מקבל את פשט הפסוקים המורים לאדם ליהנות ולמצות את ההנאות הגלומות בחיי החומר אך הוא מעמיד אותם בהקשר הנכון ובפרופורציות המתאימות להשקפת העולם המסורתית.

סיכום

דרכו של הפירוש המיוחס לרשב"ם בנוגע לפסוקים שעולה בהם המלצה שיכולה להתפרש כאמירה נהנתנית, היא אחת הדוגמאות המובהקות ביותר המצביעה על מקוריותו ואף על אומץ לבו בדבקותו בדרך הפשט מחד גיסא וברעיונות המסורתיים מאידך גיסא. הפירוש המיוחס לרשב"ם מקבל את ההמלצות המורות לאדם להתמקד בחיי החומר כפשוטן ומקנה להן מקום מרכזי בראייה הספרותית-מבנית של הספר ובמסכת רעיונותיו. מבחינה מבנית ההמלצה המדרבנת את האדם למצות את חיי החומר חותמת את חלקו הראשון של ספר קהלת. היא ה"טוב" שעומד בניגוד לכל ה"הבל" שהוזכר לפניו. ליבונה המעמיק הוא נושאו של קטע

14 נדמה שהפירוש מתבסס על תמונת השכר המקראית שכל כולה שייכת לעולם הזה. תמונה זו כוללת בדרך כלל שיבה טובה, הזכות לראות בנים ובני בנים, הביסוס הכלכלי והעמדה מכובדת בחברה. (כך באיוב מב, טו; בראשית טו, טו; בראשית כה, ח; תהילים קכ"ח, א-ד ועוד). התוספת הייחודית שהפירוש מעניק לתמונת השכר המקראית היא הקריאה לאדם ליהנות משכר זה. גם כשהאדם מקבל שכר, יש להנחות אותו ליהנות ולשמוח בו. זוהי משמעותו ומקומו של ההמלצות המעודדות את האדם למצות את הטוב הגשמי בדבריו של קהלת.

15 מצבים אלה מפורטים בספר קהלת בפרקים ד-ו.

המעבר בין שני חלקי הספר – פרק ג. אזכורים נוספים שלה מופיעים אף בפרקים ז – ט, י. מבחינה רעיונית המלצתו של קהלת להתמקד בחיי החומר היא הבסיס וגם חקר מקרה לדיון באופן פעולתו של הגמול האלוהי בספר. הפירוש אינו מנסה לשנות את משמעם של הפסוקים הרדיקליים אלא להכיל אותם מתוך מסגרת השקפת העולם המקראית. הפירוש רואה את הספר כיחידה ספרותית אחידה ואורגנית שהפרטים המרכיבים אותה מקבלים את משקלם ומשמעותם המדויקת מתוך ראיית המכלול. כך יוצא שגם אם פרט מסוים נראה בעייתי, ההבנה הכוללת של הספר ומסריו פותרת את הבעיה. הפירוש מציב מודל שלפיו המישור הרוחני בחיי האדם והמישור הגשמי בחייו יכולים לדור בכפיפה אחת ואף יש מערכת של קשרים הדדים בין חיי החומר לחיי הרוח. חיי החומר יכולים וצריכים להוביל את האדם לחיי הרוח שלו ומצבו הרוחני של האדם משתקף ביכולת שלו ליהנות מחיי החומר שלו.

